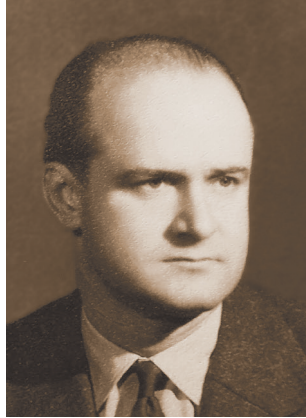

Malonyai (Malonyay) Dezső

(1921–2004)

A pályáján rendhagyó módon induló, ugyanakkor gyakorlatiasan haladó Malonyai Dezső a változó történelmi helyzetben a kultúráirányítási kurzusok és humánigények átmenetei közepette nőtte ki magát meghatározó színházi szakemberré az 1945 utáni Magyarországon. Generációsan is sokrétű kulturális kötődésének elemei és rétegei olyan elegyet alkottak, amelyek hozzásegítették ahhoz, hogy pályája csúcspontján a kultúráirányítás elitjébe kerüljön. Felkészültsége azt is lehetővé tette számára, hogy teoretikai kérdésekben is pragmatikus szemlélettel legyen képes véleményt formálni.

Mindebben jelentős szerepet játszott a Ludovika Akadémia szocializációs környezete, valamint az időtartamában ugyan rövid, de a későbbi civil pályájához jó indulókészségeket adó katonatiszti szolgálat. Vezetői-oktatói felkészítése, készségeinek csiszolása ugyanis elsődlegesen ebben a közegben zajlott, így a tisztii pálya bizonyos értelemben kovásza lett annak a hozott családi-kulturális elegynek, amelyből vezető karaktere és pályafutása kibontakozhatott. Ráadásul színházi pályakezdésére is éppen a front- és háborús helyzet, a szovjet követelésre a német csapatok ellen bevetni szándékozott hadosztályok megszervezésében való részvétel teremtett lehetőséget Debrecenben. Így éppen az atyai feltételként a színészi hivatás elnapolására választott katonatiszti pálya lett az elsődleges kapocs a színjátszás világához.

Felmenői részben Erdélyből és a Felvidékről származtak, köztük a művészeti világba is jól beágyazott polgári-értelmiségi, társasági emberek éppúgy előfordultak, mint műszaki szakemberek, gépészek, lakatosok. Mindemellett a (tartalékos) katonatiszti, altiszti szolgálat sem volt ismeretlen a familiában.

Apai nagyszülei, Malonyay János lakatos és Nagy Mária (1862–1932) még a Hont vármegyei Ipolyságon, illetve a Nagykunszágban, Kunszentmártonban születtek, de Budapesten éltek. Nagyapja fiatalabb testvére, Malonyay Dezső (1866–1916) íróként, újságíró-laptudósítóként, művészettörténészként és műkritikusként is nevet szerzett. Etnográfusi kutatómunkájának eredményeképp az 1907 és 1922 között öt kötetben megjelenő *A magyar nép művészete* című, gazdag képanyaggal illusztrált sorozat a mai napig hivatkozott szakmunkának számít. Személyére érdemes bővebben kitérni, hiszen a névazonosság mellett a művészeti-irodalmi érdeklődés terén több, családi-generációs kultúrhatásként értelmezhető mozzanat is felsejlik a két korszak Malonyay(i) Dezsője között.

A századfordulós szabad értelmiségi Malonyay érettségi után Kolozsvárra szerzett filozófiai doktorátust és magyar–francia szakos tanári diplomát, majd 1893-tól Párizsban élt. Ott a korszak ünnepeit festője, Munkácsy Mihály mellett nemcsak titkári, hanem „kijelölt monográfusként” egyfajta menedzseri szerepet is vállalt. Ennek eredményeképp 1898-ban jelent meg először a később több kiadást is megérvő, *Munkácsy Mihály élete és munkái* című kötete. Szoros személyes kapcsolatukat jelezte, hogy a művész Malonyay Dezső feleségének (akit házasságkötésükkor a sajtó „Kolozsvár egyik beauteje”-ként emlegetett) dedikálta kevés számú akvarelljeinek egyikét („A kedves kis [Hutfesz – T. L.] Blankának egyetlen aquarellem, junius 16, 1895 Munkácsy”).

Lapja, a *Budapesti Napló* számára fordított kortárs francia szépirodalmi műveket, de Párizsban – mint az *Uj Idők* 1930-as visszatekintője fogalmaz – a „kitűnő megjelenésű, sima modorú, érdekes tatárarcú ember a legjobb társaságba is könnyen bejutott”. Ottani tartózkodása alatt a Francia Akadémiai Palma Rend Tisztje címet is elnyerte.

Hazatérve a „művészeti kérdésekben ijesztően sokat tudó” Malonyay színpadi szerzőként is ismertséget szerzett. A mű eredeti alkotójával, Rákosi Viktorral együtt 1905-ben színjátékká átdolgozott *Elnémult harangok* című darabját a Nemzeti Színházban is bemutatták.

Tagja volt a Petőfi Társaságnak, és a kulturális életben való részvétele során jó politikai-politikusi kapcsolatokat is kiépített. Az 1919 augusztusától majd

vallás- és közoktatásügyi államtitkári tisztséget betöltő Pekár Gyula író-politikussal és a progresszív körökben népszerű Bárczy István budapesti polgármesterrel egyaránt baráti viszonyt ápolt. Sőt, maga is megpróbálkozott – kevesebb sikerrel – a politikai pályával, 1907-ben és 1910-ben két erdélyi választókerületben, előbb Gernyeszegen (ma: Gornești), majd Szászrégenben (ma: Reghin) 67-es (utóbb munkapárti) programmal országgyűlési képviselőjelölt volt, de mandátumot nem szerzett.

A honvédségben ellátott szolgálata közvetlenül is összekapcsolódott halálával. 1897-ben mint tartalékos hadnagy került az 1. (budapesti) m. kir. honvéd huszárezred tartalékos tiszti állományába, ahonnan a szolgálati kötelezettség teljesítését követően, 1899-ben saját kérésére helyezték szolgálaton kívüli viszonyba. Az első világháború kitörését követően, 1915-ben – még szolgálaton kívülként – főhadnaggyá léptették elő. Majd, már 1916-ban a 6-os népfelkelő huszárosztály századparancsnoka lett a Murányi utcai laktanyában állomásozó budapesti állandó népfelkelő örkülönítménynél, ahol szolgálattétel közben roszullét érte. Röviddel később, otthonában hunyt el.

Malonyay Dezső halálát követően közvetlen családja az 1910-es és 1920-as évek fordulóján, vélhetően a családfő elvesztésével megrendült egzisztenciális helyzetük miatt, szétesett. Felesége egyik fiukat (a végül Brazíliában letelepedő Tamást) követve az Egyesült Államokba emigrált, míg másik fiuk, a világháború alatt tüzérszázalósként szolgáló István lopási-rablási bünténysorozattal vált (az apai karrier jelezte családi státuszára utalva, „úri betörőként” emlegetve) a bűnügyi sajtótudósítások gyakori szereplőjévé.

Merőben más impulzusokat közvetített Malonyai Dezső számára a család közvetlen, apai ága. Nagyapja, Malonyay János a századelő Magyarországnak még technikai újdonságnak számító benzinmotoros eke mechanikájával foglalkozott. Édesapja, Malonyay Elemér Sándor 1889-ben született a Józsefvárosban. 1910-ben a szatmárnémeti Szatmári Királyi Katolikus Tanítóképzőben szerzett tanítói oklevelet, majd pályáját Nagyenyeden (ma: Aiud, Románia), kántortanítóként kezdte. 1912-ben pályázat útján nyerte el a szekszárdi belvárosi római katolikus iskola tanítói állását. Akkortól fogva szolgálata a város oktatásához kötődött. Az 1930–1940-es években intézménye igazgatója volt, akként 1943-ban a Pécs megyei Tanítóegyesület világi elnökének is megválasztották. Emellett – még az 1920-as években – a helyi Garay János Reál gimnáziumban (feltehetően az oktatás mellett) önképzőköri titkárságot is vállalt.

Kivételt pályájának egy rövid epizódja képezett, amikor 1919. áprilisban, a tanácskormány idején a megyei tanács közellátási osztályának előadója lett.

A proletárdiktatúra bukása után ezért vizsgálat alá vonták, de a hitközségi és iskolaszéki eljárás során szerepe gyorsan tisztázódott, így retorzió nem érte.

A helyi agrártársadalomba történő beágyazódását a kor társadalmi-gazdasági mozgalmába való bekapcsolódása is jelezte. A Szekszárdi Kisgazdák Egyesülete, valamint a Szekszárd és Környéke Hangya Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet munkájában egyaránt részt vett, utóbbi szervezet felügyelőbizottságába is bekerült. Katolikus oktatási intézményben gyakorolt hivatása és tanítóegyesületi tisztsége sem vált akadályává annak [habár Malonyai Dezső utóbb „erősen klerikális beállítottságúként” jellemezte – *T. L.*], hogy az 1950-es évek közepén – a testület rangidőseként, mint 1949-ben nyugalmazott tanító és kollégiumi gondnok – városi tanácsi tagságot vállalhasson. 1967-ben bekövetkezett haláláig a tolnai város lakója maradt.

Nagybátyja, a szintén Szekszárdon letelepedő Malonyay József érdeklődésével ugyanakkor a nagyapai hagyományokat követte. Nevéhez fűződött a Malonyai-Nagy-féle egy erőgépes szántógép szabadalma, amelynek sorozatgyártása a kezdeti nagy remények ellenére végül nem valósult meg.

Anyai nagyapja Katanics Sándor bajai építési vállalkozó volt, aki a kissebesi gránitkőbányák megbízottjaként dolgozott Erdélyben a századforduló után. Nagyanyja a szintén bajai illetőségű Pecsurlics Julianna volt. Szülei, Malonyay Elemér és Katanics Mária (1889–1932) eljegyzésüket követően 1911 májusában Baján kötöttek házasságot. Közös életüket Nagyenyeden kezdték, de édesanyját erős kötelékek fűzték a bajai szülői házhoz (ahol három gyermekük is megszületett). Minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy édesapja 1912-ben elhagyva Erdélyt a közeli Szekszárdon vállalt tanítói állást. Édesanyja korai haláláig két testvére született. Elemér (1912–?) jogi doktorátust szerzett, és 1945 előtt tiszteletbeli szolgabíróként (titkári feladatkörrel) Szongott Edvin alispán mellett vármegyei igazgatási feladatot vállalt. 1945 után a Magyar Országos Szövetkezeti Központ (MOSZK) tiszviselőjeként helyezkedett el, majd pályája végéhez közeledve, az 1970-es években a Déldunántúli Röviköt Vállalat igazgatóhelyettesi székéig jutott. Zoltán (1918–1996) 1942-ben mérnökként végzett a magyar királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, majd 1944. szeptember–októberben a katonai szolgálatból megszökve (M. D. önéletrajzában ezt valószínűleg tévesen 1945 hasonló időszakára teszi – *T. L.*) előbb Franciaországba, majd 1947-ben, a fentebb említett unokatestvérével kapcsolatot keresve Brazíliába emigrált, és ott is hunyt el.

1921. július 24-én született a Bács-Bodrog vármegyei Baján. Megjegyzendő, hogy 1914-ben Dezső néven a családban már született egy fiúgyermek, aki azonban két hónapos korában légszűhurutban elhunyt. A helyi elemi iskola elvégzését követően 1931-ben a helyi Garay János Reálgimnázium diákja lett. Malonyai Dezső diákéveiről egy visszatekintő megjegyezte: „a szigorú bajai kántortanító [apa], csakis lázasan ágyban fekvő betegként engedte meg nagybátyja, vitéz Malonyai Dezső néprajzát lapozgatnia.” Egyházi és világi beágyazottságot egyaránt hozó, stabil vidéki értelmiségi pályát befutó édesapját meglehet, hogy éppen a Malonyay Dezső fent említett halála után megrendülő polgári-értelmiségi egzisztencia és családi széthullás példája indította arra, hogy a legkisebb fiát távol tartsa attól a szabad értelmiségi mintától és szellemi örökségtől, amelyet nagybátyja képviselt. Az özvegy édesapa pályaválasztáshoz kapcsolódó elvárásait mutatta jogász és mérnök bátyja iskolaválasztása is. A biztos pályakezdsre vonatkozó atyai intenciók teljesítésén túl Malonyai Dezső megállapítása szerint testvérei már jóval szabadabb életet éltek, bizonyos értelemben rebellisnek, „kalandvagyónak” számítottak. Zoltán esetében konkrétan is utalt erre: „fővárosban élő bátyám azzal kecsgetetett, hogy öcsém, majd én gondoskodom rólad. No, gondoltam, ez a gondoskodás egyenlő lesz számomra az életveszéllyel.”

A színjátszással kapcsolatban meghatározó élmény volt számára az 1920-as évek óta az országot járó, az 1930-as évek első felében Szekszárdon is többször vendégszereplő, főképp operettelőadásokat színpadra vivő Deák Lőrinc társulatának játéka. A Szekszárd Szálló nagytermében zajló előadásokon az 1934-es szereplések idején már „vezetőszerepet” kapó szubrett, Mészáros Ági játéka ragadta meg leginkább (megjegyzendő: Mészáros Ági a Nemzeti által 1941-ben ismét másorra tűzött, Rákosi–Malonyay-darabban, az *Elnémult harangokban* is szerepet kapott). Ettől fogva nem titkon maga is színházi, színészi pályára készült, vonzalma az operetthez és a zenés-táncos komikus műfajokhoz, játszóhelyekhez végig megmaradt.

Malonyai Dezső ugyan az izlését formáló franciás műveltség forrásaként és közvetítőjeként gimnáziumi tanárát, Hencze Bélát – a neoavantgárd festő, Hencze Tamás édesapját – jelölte meg, érzékenységét és érdeklődését alighanem az apai nagybáty, a fentebb említett Malonyay Dezső életpályája és munkássága is orientálta. Padtársával, a későbbi Kossuth-íjjas íróval, Molnár (Mészöly) Miklóssal *Előre* címmel két számot megérvő lapot is szerkesztettek. Nyolc gimnáziumi év után 1939-ben tett érettségit.

Édesapja, akinek színjátszással való alkotói kapcsolata tanítóként mindössze egy-két színmű színpadra vitelére korlátozódott, morális aggályokat támasztott a színészmesterséggel szemben. Álláspontja enyhítésének feltételül szabta: megfelelő társadalmi presztízssú karrier építésének irányába kell előbb lépéseket tennie – hasonlóan két testvéréhez.

Érettségi után így a vármegyén dolgozó bátyja segítségével, megyei ösztöndíjjal, adatlapja szerint jó német és olvasási szintű francia nyelvismerettel lett a Ludovika Akadémia hallgatója. Az időközben beállt háborús helyzet, majd hadba lépés miatt az eredetileg négyéves képzés háromévesre rövidült, így 1942. évi június hó 18-ával, 1942. július 1-jei ranggal és 27. rangszámmal („igen jó” eredménnyel) avatták hadnaggyá. Július 1-jével csapatszolgálatra osztották a pécsi magyar királyi Béla király 8. honvéd gyalogezred 8/I. zászlóaljja alosztályára, szakaszparancsnoki beosztásba. Csapatszolgálatba lépését követően képzése és felkészítése folytatódott: előbb 1942. szeptemberben a Toldi Miklós Honvéd Központi Testnevelési Intézet (amely az 1925-ben induló Toldi Miklós Honvéd Sporttanár és Vívómessterképző Intézet [SPOTI] jogutódjaként kezdte meg működését 1941. augusztus 1-jén) sporttanárképző tanfolyamát végezte el, majd két hónapos oktató tiszti sítanfolyamot is teljesített Borszéken (ma: Borsec, Románia), mindkét esetben kiváló eredménnyel.

1942. december 15-én az ezred 8/III. zászlóaljának 9. századához került, ugyancsak szakaszparancsnoki beosztással. 1943. május 1-jével a 8. századnál már ideiglenesen századparancsnoki megbízatást kapott. 1943. október 1-jével Pélmónostorra (ma: Beli Manastir, Horvátország), a 8/II. zászlóaljhoz került, a II/5. századhoz ugyancsak századparancsnokként. 1943. szeptember–októberben nyelvtudása révén Németországba, a Berlin melletti döberitzi (ma: Dallgow-Döberitz) katonai táborba vezényelték gyalogsági iskolára, ahol a fegyvernemi harcászat különféle elemeit mutatták be az ottani tanzászlóaljak. 1944. július 28-án hadművelési területre vezényelték, ahol a gyalogezred 5. századának parancsnokságát vette át. A fenti időszakban több szolgálati elismerésben is részesült: a Kormányzói Dicsérő Elismerést, valamint a Magyar Koronás Bronzérem hadiszalagon, kardokkal kítüntetést mellett az I. o. Tűzkereszt egy pánttal hadikitüntetést is megkapta. Kiképzésben kapott feladatait is felettesi megalégedésre teljesíthette, ugyanis ezen a téren tanúsított kiválóan eredményes működéséért hadtestparancsnoki dicsérő elismerést kapott.

Képzése és előmenetele arra mutatott, hogy Malonyai Dezső megfelelően alkalmazkodva a körülményekhez és elvárásokhoz, előljárói megalégedésre látta el a kapott beosztásokat és feladatokat. A front közeledtével azonban

az alkalmazkodás stratégiáját egyre inkább a veszélyeztetettség érzete és a túlélésre törekvés vette át (amelyet nem egy esetben szolidáris civil magatartás segített). Ennek sikerre vitele érdekében színészi ambícióinak is jutott szerep.

Előbb, valószínűleg 1944 első felében a (4. sz.) pécsi helyőrségi kórházban a még pályája elején járó későbbi neves sebészorvos, Konkoly-Thege Aladár távolította el az egyébként panaszmentesen működő vakbelét, téve a lábadozás idejére „harcképtelenné”.

Majd, miután 1944. augusztus 20-án egységével megérkezett Mikulicsin (Galícia, Lengyelország; ma Mikulinci, Ukrajna) községbe, szeptember 2-án „gránát okozta légnyomás” következtében gyakorlatilag a harctérről (habár érdemi harci cselekményekben nem vett részt) vonult ismét kórházba. Erre később így emlékezett:

„Végül is színésznek készültem, úgyhogy meggyőzően el tudtam játszani a dadogás figurát.” 1944. szeptembertől decemberig sebesültként előbb Nagyszőlőse (ma: Vinohragyiv, Ukrajna) a 125-ös, majd Budapest érintésével szülővárosába, a szekszárdi 542-es hadikórházban felvette közé került. Közben, 1944. november 1-jén (szeptember 1-jei rangszámmal) főhadnaggyá léptették elő. Legalizált hátramaradása azonban Szekszárdon nem volt zavartalan:

„Már azt hittem, megúszom az egész világegést, amikor egyik gimnáziumi tanárom »kiszagolta«, hogy valami itt nincs rendjén velem. Tartalékos tiszt volt akkoriban, s miután korábban valamilyen konfliktusba keveredett [...] a szüleimmel, úgy gondolta, hogy itt a törlesztés ideje. Szerencsére még idejében megsejtettük, hogy mire készül: nem volt mit tenni, szabályszerűen el kellett bujdoskolnom.”

A novembert követő időszakot civil ruhában, katonaszökevényként a Balaton mellett, majd Budapesten töltötte. Utóbb valószínűleg a pécsi „színházköztoló” idején megismert barát, az akkortájt a fővárosi Nemzeti Színházban játszó karakterszínész, Kosztolányi Broniszláv segítette, előbb saját otthonában, majd a Nemzeti Színházban bújtatva Malonyai Dezsőt. 1945. január 16-án oroszul beszélő barátjával rejtekhelyükről előjőve, a fővárosban estek szovjet hadifogságba. Előbb a gödöllői Premontrei Gimnáziumban létesített fogolytáborba, majd februárban a debreceni Pávilon laktanyában kialakított táborba került, ahol már a német csapatok ellen bevetni szándékozott alakulat majdani legénységi és tiszti állományát gyűjtötték össze. A Szovjetunió és az Ideiglenes Nemzeti Kormány által január 20-án aláírt fegyverszünet értelmében ugyanis a kormánynak a Vörös Hadsereg oldalán nyolc gyalogos hadosztály felállításával kellett (volna) a harcokba bekapcsolódnia. Malonyai maga is a Debrecenben

szervezett 6. hadosztálynál jelentkezett szolgálattételre, amelynek március 8-án lépett a kötelékébe. Mint a 17/I. zászlóalj tisztje kapott gépkocsizó századparancsnoki beosztást, de a frontra az időközben befejeződő háború miatt már nem vezényelték.

A háború vége után Pécsre helyezését kérte. Az 1943-ban Pécsre kerülő, 1947–1948-ban a helyi Nemzeti Színház operarészlegét vezető Róna (Rollberg) Dezső operaénekes-basszista és felesége, Horváth Mici támogatásával, katonai parancsnokának jóváhagyásával lett 1945. május 10-én a 42. kieg. igazolóbizottság titkára, míg őt magát augusztus 3-án igazolták. Pártfogóinak a megbízatásához fűzött elvárása a pécsi zsidó hitközség szempontjainak a testületben való képviselése volt. A pécsi művészvilággal a háború alatt kialakuló kapcsolatai nemcsak az ebbéli támogatottságát magyarázzák, de akkori világlátásának hátterére is rámutatnak:

„Egyedül csak a jobboldali (szélső) irányzatokkal szemben tanúsítottam személyemben és beosztásomban ellenállást. Ennek oka és eredője nagyrészt az volt, hogy baráti köröm és társaságom azok közül került ki, akik a múlt rendszerben [1945 előtt] hátráltatva, majd később intézményesen üldözve voltak. Emiatt megszólás ugyan ért, de hátráltatás nem.”

Titkári feladatát szeptember 10-ig látta el. 1946-ban leszerelt, a tényleges szolgálatból 1946. augusztus 28-ai véghatározattal bocsátották el.

Még újdonsült tisztként, pécsi szolgálata idején, lényegében titokban, civil ruhában jelentkezett be „színházkóstitolóba” az 1942–1943-ban a Pécsi Nemzeti Színházat vezető Hlatky Lászlónál. Akkortájt – későbbi bevallása szerint – a tiszti rangról való lemondás is felmerült benne, fontolgatta ugyanis a Színművészeti Akadémiára való jelentkezést. Nyilvánosan, közönség előtt színpadra viszont először 1945 tavaszán Debrecenben, a Beleznay Unger István vezette Csokonai Színház társulatában, egy hirtelen jött lehetőséget megragadva, „beugróként”, Shakespeare *Rómeó és Júliájában*, Mercutio szerepében állt. Erre így emlékezett:

„A szünetben mertem csak bevallani a »kollégáknak«, hogy én életemben még ennyi ember előtt nem szerepeltem. Nem akarták elhinni: azt gondolták, hogy mint színész vezényelt a hadsereg Debrecenbe, de a helyzet éppen fordítva állt. Katonaként kerültem ebbe a városba, de színész szerettem volna lenni.”

1945 tavasza–nyara fordulóján jelentkezett színpadra a Székely György vezette pécsi Nemzeti Színházban, ahol hamarosan több szerepet is kapott. Eisemann

Mihály Gólyaszanatórium című operettjében nyújtott alakítására néhány méltató megjegyzéssel már külön is kitért a kortárs kritika: „szimpatikus figurája figyelemreméltó. Más, komolyabb szerepekben szívesen látnánk.” 1946 júniusában pedig az angol szerző, John Boynton Priestley *Veszélyes forduló* című darabjának fogadtatásában már „igen népszerű Malonyai Dezsőként” emlegették az „új drámai hőst” (a kifejezést elsősorban nem méltató minősítésként használták, az inkább a színpadra vitt darabokban kapott szerepekre utalt). Ottani időszakában játszott többek között Darvas József *Szakadé*kában, a *Boldog pesti nyár* című operettben, a *Piros bugyelláris* című népszínműben, Erdélyi Mihály *Vedd le a kalapod a honvéd előtt* című zenés darabjában, valamint Gáspár Margit *Új isten Thébában* című politikai szatirájában is. Ám nemcsak a színpadon tűnt fel, titkári és szervezői feladatokat is kapott (többek között az ifjúsági előadások szervezésével is foglalkozott).

A pécsi Nemzetiben a háború utáni újrakezdetes miliőjét – emlékei szerint – a rossz munkakörülmények és gazdasági helyzet ellenére is a várakozás és a lelkesültség jellemezte. Ennek az alapját valamiféle – pozitív értelmű – amatőr, de a napi lemondások közepette is elkötelezett hozzáállás jelentette. A társulat szinte zárt, szubkulturális légkörben létezett. Az étkezések közösen folytak, „természetesen” a színházban: „Volt egy színész – civilben hentes – ő főzött és nagyon jól. Kocsma is volt. A Perczel utcában. A színházban éltünk, meg itt. Jó erős társulat volt akkor Pécsen. Kitartottak. Hittek.”

Ebben az időszakban, még 1945-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba. Politikai útkeresését és a pártélet kezdeti időszakát későbbi önéletrajzában így jellemezte: „[a pártélet] nem volt kielégítő, ugyanis a Pécsi Nemzetiben nem működött alapszervezet [...] azért léptem be, mert az MKP-t tartottam az egyetlen harcos pártnak. Politikai irányvonalával akkor még nem voltam teljesen tisztában.” Párttagságát a pártegyesítést követően a Magyar Dolgozók Pártjában, majd 1956 után a Magyar Szocialista Munkáspártban is megőrizte.

Ezen túl a szakmaiság melletti elkötelezettség és a színművészet világába való beágyazottság által kiformált „liberális beállítottság” jellemezte, amelyet beállása szerint később (vezetőként is), már politikai krédóként értelmezhetően vallott:

„Múltbéli politikai állásfoglalásom illetően meg kell mondanom, hogy erősen liberális beállítottságú voltam. Ennek azonban az alapja az volt, hogy beosztásaim és ezzel kapcsolatban közvetlen feletteseim magatartása és szakmai képzetlensége és számtalan emberi hibája mindig az ellenkezőjét igazolták annak, amit elvben vallottam. Csak a későbbiek során kapott ez a magatartásom politikai tartalmat.”

Részint ez a „kettős bekötöttség” tette lehetővé azt, hogy egyensúlyozni tudott a kultúrpolitikai elvárások, valamint a szakmai közeg sajátos klímáját ismerve annak igényei, elvárásai és szereplői között.

1948 elején, a küszöbönálló államosítás előhangjaként a színház eladósodására hivatkozva Székely György igazgató eltávolításával Both Béla kultuszminiszteri biztos felügyelete alá került a teátrum. Ekkor Malonyai is a távozás mellett döntött. Meghallgatásra jelentkezett a színészetet Berlinben és Bécsben, a rendezést Párizsban tanuló, a háború alatt munkaszolgálatból a szovjet csapatokhoz szökő Hont Ferenc vezette fővárosi Madách Színházába. Meghallgatásához, színházi berkeken belüli pályaváltásához a következő anekdotát kapcsolta: „a nagynevű direktor kíváncsiságból azonmód a színpadra is parancsolt. A három vers elszavalása után [...] rám nézett, s csak annyit mondott: nézze, maga túl értelmes ahhoz, hogy színész legyen. Van nekünk egy titkári helyünk a Madách Kamarában. Vállalja?” A történet egy másik, kevésbé stilizált változata ugyanakkor 1987-ban a következőképp látott napvilágot a sajtóban: „A Madách Színházban meghallgatott Hont Ferenc, Jákó Pál és Bálint György (a rendező) és utána ezt mondták: »Fiatalember, kitűnő volt, amit csinált, de nekünk nem színészre, hanem szervezőre van szükségünk.«”

A színpad helyett mindenestre titkári feladatkört kapott az ugyancsak munkaszolgálatból hazatért majdani gyártásvezető-gyártásszervező és színész, Lénárt István mellett. Közös munkájuk rövidege mellett is tartogatott a korszakra jellemző epizódot: gomblyukukban három (kommunista, szociáldemokrata vagy független kisgazda) pártjelvényt cserélgetve árultak jegyeket az *Egerek és emberek* előadáshoz, attól függően, milyen pártérdekeltségű üzembe vagy irodába mentek „liferálni”.

Főszerepben a kulisszák mögött

A színházak államosítását követően az újonnan, 1949-ben létrehozott Úttörő Színház gazdasági vezetője lett. Ezzel a megbízatással lett végképp meghatározó vonulat pályájában a színházi kulisszák mögötti, szervező-operatív irányító (háttér)munka. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy a színház igazgatásával megbízott Fábry Zoltán rendező figyelmét – Malonyai benyomása szerint – nem a vezetésére bízott színház, sokkal inkább a filmezés kötötte le, többletfeladatot hártva ezzel munkatársaira. Nemcsak a közvetlen kollégájával, Sulyok Györggyel, a színház titkárával került ekkor baráti kapcsolatba, de többek között

az országSZerte több társulatban is megfordulva, pályáját ugyancsak színészként kezdő Kondor Sándorral, az 1949-től a Madách Színháznál dolgozó, népszerű gazdasági igazgatóval, valamint Lénárt Istvánnal, a dolgozók kultúrára nevelését olcsó színház-, mozi-, hangversenyjegyekkel háttérintézményileg segítő IBUSZ Országos Közönségszervezési Központja vezetőjével is.

Rövid időre visszatért a Madáchba, majd Erdei Sándor (eredetileg szobrász-író, Erdei Ferenc testvére) népművelési miniszterhelyettestől 1951–1952-ben kecskeméti állomáshellyel, a Katonai József Színház üzemigazgatójaként a közös szolnoki és kecskeméti színház szétválasztásának feladatát kapta. Itt az intézmény műszaki dolgozói számára már külön továbbképző tanfolyamot szervezett.

Második, Mittelmann Zsuzsannával kötött házasságából született gyermeke, a később sportújságíróként nevet szerző Péter születése (1952) is erre az időszakra esett. Házastársa ekkor az Országos Dokumentációs Központ munkatársa volt, zsidó származása miatt 1945 előtt tisztviselőként nem kaphatott állást. Apósa, Mittelmann Miksa neves faipari szakember volt, aki az 1930-as évek elején a népszerű Thonet-székek gyártása révén is ismert debreceni Gőzfűrész és Faáruvgyár ügyvezető igazgatójaként, majd az évtized végén a Flexum Hajlított Bútorgyár ügyvezetőjeként dolgozott. 1945 után rövid ideig, portássá történő „lefokozása” előtt szaktanácsadóként minisztériumi osztályfőnök volt.

Első feleségével, a pécsi Nemzeti Színházban jelmeztervezőként és színművészként egyaránt foglalkoztatott Röck Edittel még Pécsen, 1947-ben kötött házasságot, de 1949 végén, „elvi és politikai nézetkülönbség miatt” elváltak. Fővárosba történő visszakérülése után, 1954. júniusban kötött házasságot harmadszorra is, a kereskedelmi iskolai végzettséggel a Rákóczi úti Verseny Állami Áruháznál üzletvezetőként dolgozó Koháry Erzsébettel.

Tevékenysége, egyúttal katonatiszti előélete felkeltette a Honvédelmi Minisztérium érdeklődését, és a korszakban kissé paradox módon éppen ez utóbbi körülmény segítette ahhoz, hogy felívelő pályájában léptékváltás következzen be. A politikai főcsoportfőnökséget vezető Nógrádi Sándor kérte magához, Malonyai a találkozás feszült pillanatait ekképp idézte fel:

„Szörnyű pillanatotak éltem át, mire kinyögtem: Nógrádi elvtárs, én tartozom egy valomással. Ludovikát végeztem. Nógrádi Sándor közbeavágot: Malonyay elvtárs – így beszélt, tájázólással –, magá ázt hiszi, hogy mi teljesen hülyék vágvunk? Mi tudjuk, hogy magá tulajdonképpen főhádnagy. Ezért kell nekünk.”

Így 1952-ben kinevezték az új honvédségi színház, a Magyar Néphadsereg Színháza gazdasági igazgatójának (tisztségét a korabeli köznyelvi szóhasználat szerint több esetben üzemigazgatóként jelölték), majd 1960 elejétől az év szeptemberében a Vígyszínház nevet visszakapó intézmény igazgatóhelyettese volt (1962. áprilisig, egyes adatok szerint júliusig). Mindeközben a feladatellátáshoz szükséges készségeit is fejlesztette, 1955-ben mérlegképes könyvelői, majd 1959-ben okleveles könyvvizsgálói képesítést szerzett. 1960-ban az ELTE Jogi és Államtudományi Karára is beiratkozott, ahol 1966-ban szerzett jogi doktori oklevelet. Közben, 1956-ot követően a Színházi Szakszervezet elnökségébe, valamint 1958-ban a Színházigazgatási Tanács kilencfős grémiumába is bekerült. 1960-ban pedig a rendszerint reggel öt órakor kelő, napjait 1952-től úszással kezdő, „kondíciójára mindig odafigyelő” színházi vezetőként a Budapesti Művész Sportkör elnöke lett. Az 1980-as évek végi leköszönéséig aktív maradt a művész sportmozgalom (meg)szervezésében is.

Helyzetét, felfogását a Váci út 63. alatti, addig a XIII. kerületi pártbizottság előadótermeként működő helyiség „felfuttatásában”, majd az 1950-as évekre a súlyos beteg és mellőzött Heltai Jenő *A néma leventéjének* ottani színpadra állításában vállalt szerepe jelezte. Egyes beszámolók szerint már a darab bemutatójára kijelölt, városközponttól távol eső Váci úti játszóhely megmentésének is a legfőbb támogatója volt, amely előbb 1954–1955-ben Déryné Színház néven (a Faluszínház Nagymező utcai játszóhelye ugyancsak ezen a néven működött ugyanebben az időben), majd 1955–1956-ban József Attila Színházzá keresztelve működött a Néphadsereg teátrumának kamaraszínházaként. A Heltai-vígjáték ott nagy sikert aratott: „a sok-sok sematikus, élettelenül szürke színházi est után itt végre az igazi színház támadt fel. [...] erre az előadásra a miniszterelnöktől a legkisebb köztisztviselőig mindenki kíváncsi.” Malonyai Dezsőnek ezután sikerült keresztülvinnie, hogy a darab 1955 szeptemberére a Néphadsereg Színháza központi színpadára kerüljön:

„Baj van, Sanyi bácsi [...] mire Nógrádi a fejéhez kapott: Jáj, máguk mindig akkor jönnek, amikor baj van. [...] a Színház ugyanis kettős hatalomhoz kötődött. Egyszerre volt a népművelési és a honvédelmi tárca alárendeltje. Oda kellene szólni, hogy engedélyezék az ügyet. [...] Pár nap múlva kijött, és megnézte az előadást – titokban. A végén ezt mondta: Most mondja meg, mi baj van ezzel a dárábal?! [...] Két nap múlva felhívott, és azt mondta: Ná, hádd menjen!”

Még Major Tamás igazgatósága idején, 1962 tavaszán nevezték ki a Nemzeti Színház igazgatóhelyettesének, egyúttal gazdasági igazgatójának

(üzemigazgatójának), de hivatali idejének jó része a székéből május végén távozó Major helyett a színház vezetését átvevő kultúrpolitikus és diplomata, Meruk Vilmos időszakára esett. Feladatkörében ezúttal is fontosnak tartotta a színháztámogató háttérmunka professzionalizálását, sürgette a színházi dolgozók szakmai felkészültségének alapos felmérését, továbbképzésük, illetve oktatásuk megindítását. De szóvá tette a működés kereteit adó, egymásnak ellentmondó jogszabályok korrekciójának szükségét is. Hivatali idejének végére esett a Nemzeti Blaha Lujza téri épületének politikai vezetés által elrendelt lebontása, a színház Nagymező utcába történő átköltöztetésének hálátlan feladata is. A „kilakoltatás” egyénre és a társulatra mért traumáját Kállai Ferenc, a színház akkori tagja évtizedek múlva így idézte fel: „A belakott családiasság helyett rideg, falanszteri világ – így búcsúzott tőlünk az épület. [...] Sok alkohol kellett, hogy átgyuk magunkat a Nagymező utcába. Alig-alig voltunk józanok. Lelkünk, életünk egy darabját veszítettük el.”

Tisztségéből 1965. áprilisban távozott. Meruk Vilmos példája már rámutatott a színházi-kultúrpolitikai vezetői és a színházi csúcsintézmény, a Nemzeti igazgatói széke közötti (bizalmi alapú) átjárásra. Malonyai Dezső pályájában Merukéhoz képest éppen ellentétes irányú mozgás következett be, miután még 1965 folyamán, előbb a Művelődési Minisztérium színházi főosztálya helyettes vezetője, majd 1970. szeptemberben, Biró Gyula helyét átveve, annak vezetője lett.

Programját a „kevesebbet és jobbat” fogalmakkal határozta meg. A nagyszínházi és körzetesített színházi rendszerrel célul tűzte ki a vidéki színházi hálózat racionalizálását, egyúttal az intézményi önfenntartó képesség növelését, mondván, a gazdaságosság megköveteli: „olyan helyeken kell elsősorban játszani, ahol a nagyobb befogadóképesség és a nézők számának növekedése miatt csökkenhet az állami hozzájárulás.” Mindez – megítélése szerint – az urbanizációs tendenciákkal, a színház „városias művészetté” válásával is összhangban állt, a strukturális átalakítástól emellett – az uralkodó kultúrpolitikai felfogásnak megfelelően – a közízlés formálásának hatékonyabb támogatását várta.

A kérdéshez kapcsolódó, a *Kritika* című folyóiratban 1973-ban megjelenő teoretikus igényű fejtegetése az elvárt gazdasági racionalitás, valamint a színpadi művek és (dráma)irodalom meg nem mérhetősége valójában a struktúraalkotó döntéshozó és a nem számszerűsíthető művészeti értéket pártoló színházi szakember dilemmájára mutat rá. Személyes kultúrhatásai révén az úgynevezett szórakoztató és a „katartikus hatást keltő” művek kérdésében is egyensúlyra törekedett, mondván: „nem lehet és nem szabad műfaji különbségtétellel leegyszerűsíteni a minősítés folyamatát.”

Osztályvezetői megbízatása alatt kezdeményezte ugyan a Nemzeti Színházhoz való visszatérését, de erre csak jó fél évtized múlva nyílt lehetősége. 1976. februárban előbb a Vámos László főrendező művészeti vezetése alatt működő Fővárosi Operettszínház igazgatói megbízatását kapta a nyugállományba vonuló Szlovák László helyett, majd 1979. augusztus 1-jétől a Nép-színház (Várszínház) élére került a betegség miatt saját kérésére felmentett Gyurkó László helyét átvéve. Ott a hely adottságaival is meg kellett küzdeni, ami a működési keretek és a művészeti, színpadi tartalom összehangolására különös gondot fordító direktorként nehéz helyzet elé állította: „Ez az épület nem színház. Lehet, hogy a jó szándék annak célozta [...] de ez csak játszási hely [...] kellemes, ízléses a miliő, nagyon jól érzi magát itt az ember, csak dolgozni ne kelljen benne.”

Az általa még a Nemzeti igazgatóhelyetteseként az 1960-as években, Ölveczky Miklós főmérnök NDK-ban szerzett szakmai tapasztalatait adaptálva felkarolt, később a Színház- és Filmművészeti Főiskolára befogadott műszaki vezetőképzésben oktatóként maga is részt vett. *Színházi működéstan* (1977) címmel főiskolai jegyzetet is szerkesztett. Döntő mértékben járult tehát hozzá egy új színházi szakma, a scenikus magyarországi standardjának megalkotásához.

A Nemzetibe végül 1982. márciusban térhetett vissza, amikor „jutalomjáték-ként” az intézmény igazgatójának nevezték ki, ahol 1987-ben Kállai Ferencsel együtt meghirdették a Nemzeti új épületére való, addig tiltott közadakozást. Innen vonult nyugdíjba is 1989-ben. Munkája során több állami elismerésben részesült, többek között megkapta a Szocialista Kultúráért (1958) kitüntetést, a Szocialista Munkáért Érdemérmét (1959), valamint a Munka Érdemrend ezüst fokozatát (1963) is.

Pályája során szinte az 1945 utáni (új) kezdetektől nemcsak alánya, de alakítója is volt a színházszakmai munka környezetét övező változásoknak. Annak strukturális lényegét a következőkben látta: „Az 1945 előtti színigazgatók [...] azokkal dolgozhattak együtt, akikkel akartak, szabad választásuk volt. Nekünk, állami színháziaknak nem. Az egész mostani struktúravita tulajdonképpen ezen alapszik. Nekünk kultúrpolitikai feladataink vannak, a régiek viszont maguk döntötték el, hogy mit játszanak és kikkel.”

A művelődési miniszterhelyettes, majd központi bizottsági kulturális titkár, Aczél György által irányított kultúrpolitika direktívái és parancsuralmi rendje, valamint a színházi szakma és gyakorlati színházirányítás között igyekezett egyfajta pufferszerepet betölteni, eleget téve az észszerűsítés követelményeinek is. Ebben karakterének, kedélyes, olykor lírai megfogalmazásokra is hajló (ezért

bevallása szerint nem egy esetben kapott „Puha vagy, Dezső!” évődő megjegyzést is) fellépésének is jutott szerep. Ugyanakkor szocializációja mellett kulcsfontosságú volt, hogy a színházi professzionalizáció és korszerűsítés folyamatának szinte megkerülhetetlen szereplője lett egy új, idővel nehezen nélkülözhető szakmai támogató vezető- és szakembertípus megteremtésével, képzési kereteinek megalkotásával. Közreműködésére ezért a kultúrpolitikai vezetés is folyamatosan igényt tartott. Még 1987-ben, a Nemzeti vezetőjeként határozta meg helyét a színművészet impulzív világában: „az igazgatás művészete minden művészetek között a legmagasabb rangú: a tehetségek megszervezésének a művészete. Ezzel értek egyet, erre tettem fel a sorsomat.” Nyugállományba vonulása után alkalmi színházszakmai publicisztikákkal jelentkezett. 2004. március 9-én hunyt el.

Irodalom

- Barta András: „Változatos és gazdag javaslatokkal a színházak művészi színvonalának emeléséért...”. Beszélgetés dr. Malonyai Dezsővel, a Művelődésügyi Minisztérium színházi főosztályának vezetőjével. *Magyar Nemzet*, 1971. január 9. 4.
- Boda József: A „demokratikus hadsereg” különleges rendeltetésű erői 1945–1948. In Parádi József (szerk.): *Ünnepi parergák Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, 2018. 19–36. Online: http://users.atw.hu/szbrmrttsalutem/Kiadvanyaink/Salutem-5_019-036.pdf
- Garai Tamás: Malonyay Dezső. *Képes* 7, 1987. szeptember 19. 38–39.
- A Ludovikától a Nemzeti Színházig. *Népszabadság*, 2004. március 10. 11.
- Malonyai Dezső: Minősítés vagy ítélet? *Kritika*, 2. (1973), 1. 12.
- Péter Anna: Pécs volt a trambulinom. Dr. Malonyay Dezső színházi pályafutásának kezdetéről. *Új Dunántúli Napló*, 1994. november 19. 11.
- Szeri Árpád: Miként lett Malonyay Dezső katonaszökevényből színházigazgató? I–II. *Tolna Megyei Népiújság – Hétvégi Magazin*, 1996. augusztus 17. 12., 1996. augusztus 24. 9.

Forrás

HM HIM Központi Irattár. Ti. 63694.